

Carles SANCHIS IBOR, *Regadiu i canvi ambiental a l'Albufera de València*. Publicacions de la Universitat de València, Departament de Geografia i Centre Valencià d'Estudis del Reg. València, 2001, 332 pàgs.

L'Albufera de València és un paisatge emblemàtic del nostre país. Per això, a l'estiu de 1986, el Consell de la Generalitat Valenciana va declarar Parc Natural el conjunt format pel llac de l'Albufera, el voltant humit i la restinga. El decret afavoria d'una protecció especial l'aiguamoll mitjançant l'elaboració d'un pla especial i de gestió. Ara bé, la ubicació al costat de grans ciutats —la comarca de l'Horta Sud i la metròpoli valenciana— ha fet que el llac haja estat sotmès a pressions i variacions del seu lluent i condicions sistèmiques. Per exemple, Sanchis Ibor, a partir de documentació arxivística, cartogràfica i anàlisi geomorfològica, ha reconstruït l'espai albuferenc del període andalusí i inicis de la feudalització: en els moments de màxima ocupació de l'aigua, l'aiguamoll i les marjals s'expandien des de la muntanya de les Raboses de Cullera al sud fins a les portes de València al nord. Es calcula que antigament tenia unes 30.000 hectàrees d'extensió i ara en té un dècima part.

No puc valorar si l'Albufera ha assolit, a partir d'aquesta declaració de parc natural, un grau de protecció que li permeta una estabilitat ecosistèmica i unes relacions integrades amb l'entorn antròpic. Allò que és prou curiós, i així ho destaca l'autor a la introducció del llibre ressenyat, és que hui l'aiguamoll limita amb una autopista i diverses carreteres, més d'un milió de persones viuen a la seua conca, prop de l'estany i vora marjals i barrancs trobem indústries, edificis d'apartaments turístics, hipermercats, restaurants, hotels, poliesportius i camps de golf, «*activitats insòlites dins un espai natural protegit per la legislació autonòmica i el conveni Ramsar*». Fa unes setmanes una revista valenciana recordava que a l'estiu de 1970 la corporació de la ciutat de València, potser per això, perquè era estiu, va fer pública una declaració d'interès i defensa de l'Albufera, la devesa del Saler i les platges. L'ajuntament franquista advocava per una conservació de la flora i fauna, així com un paisatge lliure d'aterraments, aigües residuals, indústries... És a dir, tot el contrari que es feia en la pràctica amb l'Albufera i el seu entorn. Un col·lectiu de biòlegs va contestar aqueixa demagògica declaració institucional, i destacà la crua realitat de l'aiguamoll: el mateix ajuntament valencià que parlava de protecció, donava llicències per a la urbanització de la devesa i platges del Saler i facilitava l'adjudicació i construcció de l'autopista que travessa l'espai humit.

El procés *desarrollista* no s'ha aturat; encara continuen, ja al nou mil·lenni, les agressions a l'entorn albuferenc amb contínues construccions d'espais comercials, turístics i de transport. A més, no és l'únic exemple d'especulació i transformació dels espais humits del País Valencià: diàriament els periòdics parlen dels aterraments de la marjal de Pego-Oliva (la Marina Alta), de la construcció d'habitatges turístics a l'illa de Tabarca, de la urbanització del Clot de Galvany al terme il·licità (Baix Vinalopó), de l'impacte de la megalòmana Ciutat del Cinema i de la Llum alacantina sobre els espais d'Aigua Amarga, dels problemes de la marjal de Xeresa-Xeraco (la Safor) pels aterraments i els gratacels... En definitiva, l'Albufera n'és un exemple de la pressió antròpica sobre els aiguamolls, amb una clara connivència entre la burgesia industrial, comercial i especuladora i els poders polítics.

Però, Sanchis Ibor no dedica les més de 300 pàgines del llibre al segle xx industrial; com destaca el títol, és el període de predomini agrari el que més li interessa, siga les comunitats andalusines, el feudalisme medieval, els canvis arrossers de l'edat moderna o la intensificació contemporània. En aquest llarg període l'anàlisi del regadiu és fonamental per conèixer l'evolució de l'Albufera. Així, l'objectiu que es planteja l'autor

(pàg. 27) és establir una detallada cronologia del procés secular d'expansió de la irrigació vora l'estany, per tal de datar l'increment de les entrades per correntia superficial i els canvis que generaven sobre l'ecosistema. No es tracta de mesurar la disminució superficial del llac mitjançant els treballs de sanejament i expansió del regadiu, sinó que es tracta de considerar les implicacions ecològiques que l'expansió de la irrigació podia haver-hi generat. En definitiva, l'autor vol cercar les dimensions del canvi ambiental secular a l'Albufera de València analitzant dos processos antròpics simultanis: l'esmentada expansió del regadiu i l'artificialització de la comunicació amb la mar a través de les goles. A aquestes goles —vies estretes de comunicació i intercanvi hídric entre la mar i el llac— Sanchis Ibor els dedicà l'any 1998 el llibre *De la gola a les goles. Canvi ambiental secular a l'Albufera de València*.

Els valencians i, principalment, la gent que viu al voltant de l'Albufera conserva una imatge d'un aiguamoll que ha sofert nombroses transformacions: aterraments per guanyar parcel·les d'arrossar, contaminació de les aigües pels productes químics industrials i agraris, urbanitzacions... Ningú no s'imagina un llac sense aigües dolces envoltades d'hortes i arrossars. Aquesta memòria col·lectiva es queda en el temps de Blasco Ibáñez, és a dir, a la darrerria del segle XIX. A aquest període dedicà Sanchis Ibor el seu llibre *L'Albufera en el tiempo y la obra de Blasco Ibáñez*, publicat el 1999.

A partir de la novel·la de Blasco Ibáñez, *Cañas y barro*, Sanchis Ibor avançà l'any 1999 un aspecte clau que ara desenvolupa a la obra comentada: el pas de l'Albufera dels pescadors a l'Albufera dels arrossers. A la novel·la l'escriptor personifica el conflicte esmentat entre el *Tío Palomo*, pescador, i el seu fill Tono, arrosser. En efecte, hi ha hagut dos models o sistemes de gestió hidrològica de l'Albufera, un primer relacionat amb l'explotació piscícola de l'estany i un altre posterior, al servei de l'expansió del monocultiu arrosser. Ambdós sistemes estigueren vinculats a condicions ambientals ben contrastades: el domini dels pescadors coincidí amb l'estadi salobrenc del llac i l'arrossar amb l'etapa contemporània de predomini dolç. És a dir, fins al segle XVII hi predominà un model de gestió de l'aiguamoll que permetia una situació de predomini de l'aigua salada de la mar, amb unes marjals aprofitades per a pastures, caça i recol·lecció de plantes. Fins i tot existien unes salines reials que, igual que els impostos sobre el peix capturat al llac, reportaven importants ingressos als cofres del rei. Els voltants de l'estany eren terres de secà amb garroferes, vinyes, alzines... L'agricultura de regadiu era una activitat poc rellevant a l'Albufera medieval, amb una petita hidràulica andalusina vora els pobles i alqueries de la comarca, que generaven una minsa correntia d'aigua cap a l'estany. La conquesta cristiana provocà un ampliació i consolidació de les àrees de reg, pel nord l'ampliació de la sèquia de Favara i el sanejament dels francs i marjals de València, i pel sud l'inici dels macrosistemes irrigats de Sueca i Cullera.

Pràcticament, a grans trets, als segles XVII i XVIII l'Albufera començà a experimentar importants modificacions en els balanços dels paràmetres hídrics de l'ecosistema. La crisi es manifestà en nombrosos conflictes entre els pescadors, els arrossers, els arrendadors de la sal i els arrendadors del quint del peix sobre la gestió del balanç hídric del llac i l'administració de la gola. Les solucions tècniques plantejades (desviament de sèquies, treballs a la gola de l'Albufera, sagnies...) buscaven una eixida profitosa per a les dues modalitats d'aprofitament en conflicte: la captura de peix prop de la gola i a la resta del llac amb unes necessitats d'intercanvi d'aigües entre l'estany i la mar amb un predomini de l'estat salobrenc, i l'expansió de les hortes i els arrossars mitjançant el drenatge de l'aigua pantanosa i de l'aigua dolça dels escorredors de la xarxa de sèquies. Un conflicte que al segle XIX ja s'havia decantat a favor dels arrossers. Cal destacar que els enginyers que intervingueren somniaven fins i tot amb la dessecació total de l'Albufera; desguàs

total que sí que es féu a altres indrets del País Valencià: la llacuna de Villena, l'Albufereta d'Alacant, els Almarjals d'Elx, les bonificacions del Baix Segura...

Al llarg d'aquesta etapa conflictiva es feren nombrosos assajos i provatures per buscar les solucions tècniques més adients. Sanchis Ibor en diverses pàgines del seu minuciós i precís treball destaca que *«el limitat coneixement científic i tecnològic de l'època»* (pàg. 203) provocà, a més d'una deficient comprensió del funcionament de l'ecosistema, continus fracassos tècnics de les obres hidràuliques encetades a l'Albufera. Aquesta observació ens porta a destacar un segon aspecte tractat per l'autor a tot el llibre: la gestió de l'aigua. L'expansió del regadiu i de l'arrossar a costa d'uns aprofitaments anteriors diferents suposa un canvi en la percepció del medi i en l'aplicació de tècniques noves per a la seva explotació. Aquesta última idea no és plasmada clarament per Sanchis Ibor a les pàgines del llibre quan repetidament parla dels límits tecnològics de l'època moderna per capgirar la gestió de l'Albufera segons els objectius dels propietaris agraris. Com l'autor destaca, la pesca al llac requeria la regulació del capteniment hidrològic de l'aiguamoll i la gestió dels pescadors *«denota una perfecta adaptació a les condicions ecològiques de l'aiguamoll, la qual cosa requeria uns coneixements només proporcionats per la pràctica prolongada de la pesca a l'Albufera»* (pàg. 45). En conseqüència, la pràctica tecnològica va unida al model d'explotació, ja que la tecnologia és el medi amb el qual l'economia es relaciona amb la natura. Així, la lluita entre pescadors, arrossers, patrimoni reial i arrendadors als segles moderns provocaren provatures i assajos a l'entorn de l'Albufera perquè es donava una nova situació i pressió sobre l'aprofitament de l'ecosistema. La ciència i la tecnologia es desenvolupen quan són necessàries, bé als propietaris agraris, a la burgesia, als arrendataris o al patrimoni reial. És a dir, el tipus de tecnologia ve condicionat per l'estructura social i cognoscitiva existent, amb un paper adequat dins del model de desenvolupament socioeconòmic. Si fa no fa, l'expansió arrossera que capgirà l'ecosistema exigia noves tecnologies i noves concepcions de relacions amb el medi.

Però, per què es passà d'un model de gestió ambiental de predomini dels pescadors a un altre de preeminència arrossera? Indubtablement, els agents socials i polítics són els protagonistes d'aquest canvi. Fins l'època moderna les normes, garantides pel poder reial, anaven destinades a mantenir pràctiques que garantien la sostenibilitat ecològica de l'aprofitament piscícola. La pesca reportava al patrimoni reial la major part de les rendes anuals de l'Albufera, seguides de les rendes de les salines. Però la consolidació del sistema feudal i les pressions de les senyories que envoltaven el llac per augmentar les rendes mitjançant l'expansió del regadiu introduí un nou factor polític que, a la llarga, influencià en la gestió i l'administració de l'Albufera. La mesa maestra de Montesa, l'administrador de les rendes reials Vilches, el jutge Carrasco que intervingué de mediador per elaborar d'uns noves ordenances a la darrerria del segle XVIII o Miquel de Múzquiz, ministre d'Hisenda, que volia transformar vora 800 hectàrees al terme de Sueca, són alguns exemples del factor polític que participà per anul·lar el pes dels pescadors i afavorí l'explotació agrària de l'estany.

Fins i tot, el mateix patrimoni reial o els arrendadors del quint del peix actuaren en moltes ocasions per obtenir la màxima rendibilitat pecuniària del negoci de la pesca, la qual cosa feia perillar l'equilibri ecològic del sistema. Per exemple, la política d'estalvi estatal del segle XVII provocà la construcció de la parada fixa a la gola de C. Antonelli que va interrompre la comunicació entre l'estany i la mar i desembocà en una crisi ecològica que marcà un punt d'inflexió en l'evolució del llac.

Les obres i tècniques hidràuliques reflecteixen les estratègies dels grups socials i/ o polítics predominants, a més de les concepcions que en tenen dels ecosistemes. Les

relacions de les comunitats andalusines amb el medi albuferenc és prou diferent a les establertes pels grans propietaris agraris amb poder social i polític de les centúries modernes. La gestió comunitària islàmica o del comú dels pescadors perseguia una autoregulació dels recursos disponibles per garantir l'explotació contínua de l'ecosistema. La capacitat de sustentació i renovació eren elements claus d'aquesta economia tradicional, integrada, que perseguia en última instància preservar la integritat i l'estabilitat de la comunitat humana i de l'ecosistema on hi eren. Però, quan l'activitat econòmica deixa d'estar controlada i regulada socialment i és apropiada per un minoritari grup social amb finalitats d'obtenir rendes privatitzades —arrendadors del quint del peix, monarquia, grans propietaris agraris, etc.—, la gestió i relació amb l'ecosistema canvia totalment i provoca un procés de transformació i degradació. Aquesta reflexió, no conceptualitzada per Sanchis Ibor, encara que esbossada —*l'Albufera de València té tant de sistema natural com d'artefacte cultural*—, és ara com ara objectiu de recerca de l'economia ecològica, anomenada coevolució o evolució integrada per Norgaard i enfocament ecointegrador per Naredo.

Des de la geografia històrica el treball de Carles Sanchis Ibor ens mostra les possibilitats de la recerca de l'evolució integrada de les societats i els ecosistemes. Tasca que ja han iniciat economistes, geògrafs i biòlegs, i que les acadèmies historiogràfiques, que deuen dotar-se d'instruments d'anàlisi de caràcter sistèmic, dubten d'encetar.

TOMÁS V. PÉREZ MEDINA